

Az ember és világa.

(II. és befejező közlemény.)

Bármily plausibilis, fülbemászó, könnyen érthető legyen is a materialis és ezzel rokon többi objectiv világfelfogás, még sem tarthatja magát az emberi gondolkozásban.¹ Mindenkor a legnagyobb ellenzésre talált; legrégebb formájában Demokritosnál Platon ellene fordult s philosophiájával hosszabb időre lehetetlenné tette a materialismus felújulását. Később is mindenkor ellenzésre talált: a Hobbes materialismusa csak úgy, mint később a francia materialismus vagy épen az alig most letűnt német materialismus. Pedig sok érdeme van ennek a világfelfogásnak. Ide tartozik mindjárt az a nagy érdeme, hogy minden kivétel nélkül érvényt szerez az oksági törvénynek. Sok tekintetben kifejezésre juttatja az emberi elmének ősz és örök felfogási és megismerési módját: a kritikátlan, naiv, közvetlen megismerést. Mindazt, a mi nekünk, a mi a megismerő tehetségünknek megjelenik, rajtunk kívül levő igazi valóságnak tartjuk; a mit hallunk: a hangokat, zörejeket stb.; a mit látunk: a színeket stb.; a mit tapintunk: a tárgyakat stb. stb. — mindazokat, a mik valami úton-módon reánk hatnak, objectiv létezőknek tartjuk; azt hisszük, hogy érzéseinket, érzelmeinket,

¹ Sajátságos: úgy látszik korunk tudománya minden téren végrehajtotta az értékek felcserélését (a mint Nietzsche mondja: Umwerthung der Werthe); eddig az ember a halhatatlanságot a legmagasabb ideáljai számára tartotta fenn: csupán az isteneket, vagy az istenné lett herosokat tekintette halhatatlanoknak, az újkornak tudománya kimutatta, hogy a halhatatlanság a föld porában van, a legkezdetlegesebb lények attribútuma.

(Weismann, a híres physiologus, ugyanis azt tanítja, hogy az egysejtűek, az úgynevezett protozoák soha sem halnak el, és nem vénülnek; az örök ifjúság és a halhatatlanság a protozoák kiváltsága).

képzeleteinket stb. a külvilágban levő dolgok hozzák létre s ezek a külső tárgyak ép olyanok, mint hatásuk, a melyek révén mi ezeket a dolgokat, megérezzük, észrevesszük, felfogjuk. Csak később, philosophiai kritika eredményeképen kapjuk azt a sajátosságos igazságot, hogy a külvilág dolgai nem olyanok, mint a milyeneknek mi azokat felfogjuk, mert p. o. a színek és a hangok, az ízek és a szagok csak mi bennünk, az alanyban vannak, ezek másodlagos tulajdonságok (a Locke-féle úgynevezett secondary qualities), a mely tulajdonságokat a külvilág dolgaiban hiába keresünk.

Az objectiv világfelfogásba vetett hitet megingatták Hume Dávidnak kételyei. Hume csapását az objectiv világfelfogásnak megtámadhatatlannak tartott pontjára mérte, kétségbe vouván az oksági törvénynek jogosúltságát és létét, bebizonyítván, hogy a legátlátszóbbnak tartott igazság teljesen értéktelen önkénykedése az emberi elmének és mi sem jogosít fel bennünket arra, hogy igazságot tulajdonítsunk az oksági tételnek.¹ A problema Kantban tovább fejlődik és genieje megismertette velünk,

¹ „A kenyér, melyet előbb ettem, táplált; azaz, ama test, mely ily érzéki tulajdonságokkal bírt, amabban az időben ily titkos erőkkkel volt felruházva; de következik-e ebből, hogy más kenyér más időben is táplálni fog, s hogy hasonló érzéki tulajdonságok szükségképen mindig hasonló titkos erők társaságában lesznek? E következtetés semmikép sem látszik szükségszerűnek. El kell legalább ismerni, hogy az elme itt következtetést vont; lépést tett előre; hogy itt az elmének bizonyos működése következtetése történt, mely magyarázatra szorúl. E két tétel: *én úgy találtam, hogy ez a tárgy mindig ezzel a hatással járt*, és: *előre látom, hogy más látszólag hasonló tárgyak hasonló hatásokkal fognak járni* — távolról sem azonos. Megengedem, ha úgy tetszik, hogy az egyik tétel helyesen következtethető a másiktól; tényleg tudom, hogy következtetjük is. De ha valaki állítja, hogy e következtetés okoskodás lánczán haladt, akkor tessék ezt az okoskodást fölmutatni. A kapcsolat e tételek közt nem szemléletes. Kell valami közvetítő, mely az elmét ily következtetés vonására képessé teszi, ha ez valóban okoskodás s okadatok segítségével vonatik. Hogy mi legyen az a közvetítő, az, megvallo, meghaladja felfogásomat; azok kötelesek azt fölmutatni, kik állítják, hogy valóban létezik s hogy tényekre vonatkozó következtetéseinknek forrása“ (Hume: „Vizsgálódás az emberi értelemről“, Alexander Bernát fordításában). A fölvetett kételyt, saját állítása szerint, „skeptikusan“ oldja meg Hume, mondván: „minden tapasztalati következtetés tehát a szokás, s nem a gondolkodás műve“ (idézett munka).

megértette velünk a következő igazságot, a mely igazságot méltán tartják az emberi elme legmélyebb gondolatának: nem csak a megismerés tartalma subjectiv (érzetek, érzelmek stb.), hanem a megismerés formái is (tér és idő és az értelmi kategóriák) a megismerő alanyban vannak. Végső elemzésben még arra a kérdésre sem felelhetünk meg, vajjon a rajtam kívül levőnek gondolt világ létezik-e vagy sem. Minden a mi nekem megjelenik, olyannak jelenik meg, mint a milyenné azt én formálok tiszta szemléleteim (tér és idő) és tiszta törzsfogalmaim (kategoriáim) által. Az egész rajtam kívül levő mindenség vastag realitása megszűnik — és csupán látszatvilággá, a tüneemények világává süllyed. („Welt der Erscheinungen“, phaenomena.) A materialisticus és minden más objectiv, kritikátlan világfelfogás teljes hajótörést szenvedett a kritikai subjectivismuson. A legrealisabbnak tartott valóság: a materia csupán phaenomenonná süllyed s a causalitas vastörvénye megszűnik a rajtunk kívül levő dolgok egymásutánjának, illetve helyesebben: *egymásból valóságának* törvénye lenni; — csupán subjectiv jelentőséggel bír már csak; nem egyéb az egész úgynevezett causalitas törvénye, mint elménk (Kant szerint: az értelem) egyik kategóriája, a mely kategóriát mi szükségképen alkalmazunk ugyan a tapasztalati tüneeményvilágra, de a mely értelmi functió a valóság világáról mit sem mond nekünk, csupán annyit, hogy ezt a kategóriát (csak úgy mint a többi tizenegyet) erre a világra nem alkalmazhatjuk . . . .

Schopenhauer főművét ezen szavakkal kezdi: A világ az én képzetem (Die Welt ist meine Vorstellung). Teljesen igaza van. Soha senki sem fogja megczáfolhatni igazát. Az alany a prius, az objectum csak posterius. Objectum nincs subjectum nélkül.

Az alany a mindenségnek az alphája és az omegája. De talán még sem, hiszen ilyen felfogás mellett oda jutunk, a hol Gorgias állott. Hát Gorgiasnak igaza van. A külvilág létéről soha semmiféle okoskodással sem lehet bennünket meggyőzni. — — — Az egész világ nem egyéb phantomnál. Hegyek és völgyek, tenger és folyó, utcái csőcselék és aranyruhás diplomaták. Nekem nem egyebek képzeteknél. A világ az Én képe-

tem. Én álmodhatom az egész világot. Mi győz meg Engem arról, hogy te, a kinek most szavadat hallom, egyéb is vagy phantásiám szülöttjénél? Épen semmi sem tud erről meggyőzni. Én magamból ki nem léphetek, mindig az Én korlátain belül vagyok kénytelen mozogni. Az Én pedig mit sem tud a külvilágról. Minden, a mi létezik, csak Rám nézve létezik.

A világ, ez a lehető legreálisabbnak tartott valóság, nem egyéb phantomnál. Azt tudni, hogy a világ létezik, nem lehet; ezt csak hinni lehet. De Én a tudáson túl nem akarok lépni; a hit birodalmába nem akarok bekerülni.

Csak Én vagyok és képzeitem. Az Ént korlátok közé szorítják képzei és sublim képzei: gondolatai az úgynevezett eszmék. Mik azok az eszmék? Az én gondolataim, a melyeknek Én, miután azokat Magamból előhoztam, önálló létet tulajdonítok és szolgáljukká szegődöm. Mondj Nekem vagy egy ilyen teremtett eszmét! Ilyen az államnak, a jognak, erkölcsnek, igazságnak, emberiségnek, az embernek stb. eszméje. Ezek az eszmék nem egyebek phantasmagoriáknál: kísérteteknél. Én teremtettem ezeket, ép úgy, mint a hogy Én teremtettem ezt az egész mindenséget. De Én ezeket az eszméket meg fogom semmisíteni, mert ezt tehetem. Érzem a teremtő mindenható hatalmát. A világrejtélyt megoldottam. Én teremtettem ezt az egész anyagi és szellemi világot s miután megteremtettem, nem ismerem fel teremtésemet, s elfeledtem, hogy Én vagyok a teremtő. Most azonban Magamra eszméltem és tudom, hogy Én vagyok ennek a világnak teremtője és ura s ez a világ arra való, hogy kiélvezzem. Teremtényeim mind eltörpülnek Mellettem s ezért természetesen semmi sem szent előttem; ellenkezőleg: mindaz, a mit szentnek tartottak, visszaesik Én előttem a semmibe, a honnan vétetett.¹ — — —

¹ Az újkor Kant szilárd ismeretelméletén nyugvó idealizmusának legtúlzottabb tanai ezek. Fichte Kant tanából eliminálta az objektiv factort, a „Ding an sich“-et s egyedüli valóságnak az absolut Ént ismerte el; — Stirner Miksa az absolut Én helyett a húsból és vérből való subjectumot tartja egyedüli valóságnak s a solipsizmusnak megvonta legvégső consequentiáit a gyakorlati téren is — és felépítette az egoizmusnak legképrázatosabb rendszerét, a melynek örületesnek látszó consequentiai teljes mérték-

... A külvilág dolgai annyira kényszerítőleg éreztetik velünk létüket, hogy az emberek mindenkor kénytelenek voltak a külvilágot valóságos létezőnek elismerni s az ellenkező állítást bolond beszédnek tartották. Csupán metaphysikai agya-fúrtság kételkedhetett a dolgok valóságában. És ha igaz az a tétel, hogy nincs objectum subjectum nélkül, úgy igaz az a másik tétel is, hogy nincs subjectum objectum nélkül. A valóságban, a tapasztalatban benne van mindkét elem. A subjectumtól néha el szoktunk tekinteni s így megalkotjuk magunknak az objectiv létezőknek a világát; a subjectumtól ábráshált valóságot vizsgálataink, kutatásaink tárgyává tettük, így keletkezett az objectiv létező világról szóló tudomány: a természettudomány (helyesebben: a természettudományok). A természettudománynak tehát előfeltételét képezi, hogy a tapasztalatot elemezzük s a tapasztalatban mindig ott levő subjectumtól lehetőleg teljesen elvonatkozzunk. Ha a tapasztalatot nem elemezzük, hanem úgy vesszük, a mint az nekünk adva van, azaz a dolgoknak az alanyra való örök vonatkozását vizsgáljuk, akkor megkapjuk azt a másik nagy tapasztalati tudományt, a minek az alapját ugyan még csak most rakják le, de a mely minden tekintetben méltó társa (és nem ellenfele) a természettudományoknak t. i. a tapasztalati lélektant.¹

ben Gorgias tanához hasonlítanak. Kant sohasem gondolta, hogy valaha ilyen következtetéseket vonnak tanából; már Fichte önkényes Én fictiója ellen aggódva tiltakozott. Komolysága és erkölcsi rigorismusa fellázadt volna ez ellen a nihilismus ellen.

¹ „Die geistige und körperliche Welt sind in Wahrheit nur eine einzige für uns untheilbare Erfahrungswelt, die eine Naturseite und eine geistige Seite unserer denkenden Betrachtung darbietet“ (Wundt: „System der Philosophie“).

... nincs egyetlen természeti jelenség se, a mely megváltozott szempontból pszichologiai vizsgálódás tárgya is ne lehetne. Egy kő, egy növény, egy hang, egy fénysugár, mint természeti jelenségek az ásvány-, növény-állattan stb. tárgyai. De a mennyiben e természeti jelenségek képzeteket keltenek bennünk, egyúttal a lélektannak is tárgyai. — ... két irányzat származik a tapasztalat feldolgozására nézve. Az egyik a *természettudományi* irányzat: ez a tapasztalat tárgyait az alanytól függetlennek gondolt mivoltukban tekinti. A másik a *lélektani*: ez a tapasztalat összes tartalmát az alanyhoz való vonatkozásaiban és az alanytól közvetlenül ráruházot

A tapasztalat fogalma tehát az a magasabb egység, a melyben az ember és világa, a mikrokosmos és a makrokosmos békésen, egymást kiegészítőleg megférnének. A mikrokosmosnak a makrokosmos-szal folytatott harcza, úgy látszik, megszűnt a tapasztalat tudományos fogalmazása által. Korunk a tapasztalati felfogásnak hódol. A metaphysikát eltemette. De vajjon el lehet-e ezt a kétes értékű, a tapasztalat határait túllépő disciplinát temetni? Úgy hiszem, hogy minden törekvés hiábavaló. Az emberi elme nem tud lemondani a végső kérdések megfejtéséről. A közelmúlt tapasztalata ezt bizonyítja: nem hallgatott sem Kantnak intésére, sem Comtenak parancsára. Valószínű, hogy soha sem ér czélt, de hiszen minden emberi törekvés hiábavaló, s azért az ember még sem szűnik meg törekedni és küzdeni.

A tapasztalat fogalmának tudományos formulázása nem szüntette meg a rejtélyeket. A megismerés terén egy lépéssel sem haladtunk előre. Nagy szenvedésünket, a mely egy jelentőségű létünkkel, a mindenségnek theoretikus megismerhetetlensége és gondolkodásunknak folytonos kudarcza csak tetézi. Bizony, bizony az ember ζῶον δειλότατον. . . .

. . . Lehet, hogy az eredménytelenség általános skepsist fog szűlni; de én nem ilyennek ismerem az emberi lelket: hiszékenysége s önbizalma újabb és újabb kísérletekre fogja ösztönözni. Eredményt soha sem fog elérni, de hiszen egész létünk, minden törekvésünk hiábavaló. Minden ember hiábavalónak tartja életét és törekvését — élete végén, s a világ azért most is ép olyan üde, mintha csak ma keletkezett volna. Az eltűnő generációkkal sirba száll a kétségbeesés a múlt eredménytelensége felett s a folyton megújuló generációk boldog reménnyel tekintenek a jövőbe.

Epilogus.

Élünk, dolgozunk és meghalunk. Így csinálták atyáink is és így fognak csinálni gyermekeink is. Csak azt ne kérdezd,

tulajdonságaiban vizsgálja". (Wundt: „A lélektan alapvonalai“, Rác Lajos fordításában) A tapasztalati világon kívül más világunk nincs. — Az ellentéteknek megoldását a tapasztalaton kívül kell megkísérelnünk. A tapasztalatnak mindennemű átlépése jogosulatlan; minden tapasztalatfeletti ismeret költészet.

hogy miért? Itt vagyunk ezen a világon és élünk, a nélkül, hogy tudnók, mi ez a világ és miért élünk? Atyáink érettünk éltek, mi a jövő nemzedékért élünk. De miért? Azért. Punctum. Nincs felelet erre a kérdésre, Ez a kérdés megfejthetetlen. A világrejtély megfejtésének kulcsát keressük, azt pedig halandó nem találja meg. Ez az istenek klenodiuma.

... Csendes minden. Úgy látszik, sem fejlődés, sem hanyatlás nincs. Egyik nap múlik a másik után. A jövőtől semmi újat nem várunk: hiszen megszoktuk már, hogy a jövőben csak a múlt támad fel. Ez a csendes állandóság azonban csak látszólagos. Ha valamivel figyelmesebben vizsgáljuk a világot, mindenben változást találunk. Sőt tovább menve, keressük a változás czélját. Lehet, hogy méltóságos lassúsággal, de azért közeledünk az elérhetetlen czél felé: a végeczél felé. Vajjon létezik-e ez a czél?!

A világ folyásának első okát és végeczélját nem tudjuk és örökké *ignorabimus*. Nyugtalan lelkünk nyugodni vágyik s megsejti a czélt, — de csak sejti.

Változást, fejlődést és hanyatlást nem tudunk czél nélkül gondolni. Mi mindig czélok eléréséért munkálkodunk, bizonyára így tesz a természet, a nagy mindenség is. Hogy az emberiség története ne haladna valamely bizonyos czél felé, ez nem fér a fejünkbe. Pedig az élet olyan furesa: a mit ma építünk, azt holnap leromboljuk; a mit a ma bölcsőben ringat, azt a holnap már koporsóba zárja. Törekvéseink, czéljaink, eszméink és eszményeink változók; változnak a geographiai fekvés, változnak a nem, kor, physikai és szellemi fejlettség szerint.

Ma fanatikus hévvel küzdünk oly eszmékért, a miket talán már holnap ósdi fogalmaknak tartunk. Másnap szégyeljük magunkat azért, hogy még nem is olyan régen gyermekek, síró gyermekek voltunk, a kiket együgyű dajka ringatott karjain.

A változást semmiképen sem tudjuk megérteni. Hogy a létezőből nem létező legyen, hogy a most multtá, a van voltttá változzék — szeretnők képtelenségnek tartani.

Alapjában véve mindnyájan fanatikusok vagyunk. Nem akarjuk hinni, hogy az igazság és a valóság alá lenne vetve a változásnak.

Mind hiába. Lépten-nyomon látjuk, hogy a való és néze-tünk a valóról (az úgynevezett igazság) változik. Országok, királyok, istenek; népek, szokások, meggyőzések, eszmék, ideálok: a világ létező és képzelt dolgai valamennyien változnak. A ködszerű anyagból cseppfolyós test lesz, a cseppfolyós testből szilárd anyag. A szervesetlen matéria élővé lesz. A szegényesen organisált protoplasma áthalad minden fejlődési fokon. És azután? — Mi lesz azután?! — Azután talán visszafejlődik.

És mit látunk az emberiség szellemi és sociális életében; fejlődés és hanyatlás váltakoznak itt is, itt is örök időtől kezdve állandó változás van.

Egész külső és belső világunk folytonos változást mutat és mi mégis az állandót keressük az igazságban és a valóságban.

Heureka! így kiáltunk fel, a változás az az *állandó*, a mit keresünk s azzal ámítjuk magunkat, szeretjük azt hinni, hogy ez a változás egyenes vonalban halad valamely kitűzött czél felé. Ámde minden tapasztalat azt tanítja, hogy az egyenes vonalat nem tartjuk be. „Születés temetésre mint tenger újul“, — hiába révedez tekintetünk, sehol semmi czélt sem tudunk meglátni.

Minden valószínűség szerint körben forgunk czél nélkül. Ha látnánk valahol valamelyes czélt, talán nem tartanók a mindenség cselekvését érthetetlen játéknak. De így — az egész világ létében és működésében nem látunk egyebet érthetetlen, czéltalan tréfánál. Ez a valódi divina comoedia.

DR. BÁRÁNY GERŐ.